

WADDEN

De Natuurgids

wandel- en fietsroutes • flora en fauna • landschap • geologie
waarnemingstips • inclusief route-app

Dirk Hilbers

INHOUDSOPGAVE

LANDSCHAP	15
De Wadden in vogelvlucht	16
Geologie	18
Anatomie van een waddeneiland	24
Het waddenklimaat	27
Landschap van het waddengebied	28
Noordzee en strand	30
Duinen en duinvalleien	36
De polder	48
De kwelder	56
Het wad	62
De waddenkust	72
Geschiedenis	79
De tijd voor de Romeinen	79
Romeinen en de vroege middeleeuwen	80
Dijken en bevolkingsgroei	81
Vis en zeegras	83
Stormen en vloed	84
Het eilander leven	85
Bossen en stuifdijken	88
Begin 20ste eeuw op de eilanden	90
Opkomst van het toerisme	91
Recht van opstrek	91
Crisis en champagnejaren	92
Inpolderingen in de 20ste eeuw	93
De Tweede Wereldoorlog	94
De naoorlogse jaren	94
De wraak van het water	95
De kracht van de kluut	97
Natuurbescherming en -herstel	98
Natuurbeheerders in het Waddengebied	103
FLORA EN FAUNA	107
Zoogdieren	108
Vogels	113
Reptielen en amfibieën	140
Insecten	142
Schelpen en andere zeedieren	149
Flora	151
ROUTES	167
Texel	168
Route 1: De Vogelboulevard	170
Route 2: De Mokbaai en De Hors	177
Route 3: De Hoge Berg	183
Route 4: Polder Waalenburg	187

Route 5: De Slufter en De Muy	191
Route 6: Eierland en De Tuintjes	195
En verder op Texel	198
Eendenkooi Spang	198
De Bollekamer	198
De Dennen	198
Dagje Vlieland	199
Vlieland	200
Route 7: Rondje Vlieland	201
Route 8: Kroon's Polder	206
Route 9: Rondom het dorp	209
En verder op Vlieland	214
De Vliehors	214
Eindelozе duinwandelingen	214
Terschelling	215
Route 10: Rondje Terschelling	216
Route 11: De Noordsvaarder	222
Route 12: De Koegelwieck	226
Route 13: De Grië en de Berkenvallei	230
Route 14: De Boschplaat	234
En verder op Terschelling	238
Kooibosjes bij Hee	238
Ameland	239
Route 15: Rondje Ameland	240
Route 16: Duinen boven Hollum	247
Route 17: Het Oerd en Nieuwlandsreid	251
En verder op Ameland	255
De Nassaukooi	255
De Hon	255
De Môchdijk	256
Schiermonnikoog	257
Route 18: Rondje Schiermonnikoog	258
Route 19: Westerplas en duinvalleien	264
Route 20: Tussen Kapenglop en Arnicaweide	268
Route 21: De Oosterkwelder	271
Het Vasteland	275
Route 22: Wieringen en het Balgzand	276
Route 23: De Friese Waddenkust	283
Route 24: Rondje Lauwersmeer	287
Route 25: De bossen bij Lauwersoog	296
Route 26: Uithuizerwad en het Hoge Land	299
Route 27: Polder Breebaart en de Punt van Reide	304
Route 28: Het Oldambt en de Dollard	306
En verder op het vasteland	312
Huisduinen en Fort Kijkduin	312
Balgzand – op excursie	313
De Afsluitdijk	314
Hegewiersterfjild	315

Peazumerlannen	315
Kwelders boven Pieterburen	316
Oude terpdorpen – Niehove en Ezinge	316
Eemshaven	317
PRAKTISCHE INFORMATIE	319
Kies je eiland (of toch het vasteland)	319
Vervoer	321
Oversteek naar de eilanden	321
Fietsen en fietsvervoer op de eilanden	322
Wel of niet de auto mee?	322
Openbaar vervoer per regio	322
Reizen op het vasteland	323
Rondje Waddenzee – de perfecte waddenreis	324
Hoe 'hop je eiland'?	325
Op pad met een lichamelijke beperking	325
Buiten de paden gaan	326
Op pad met de hond	326
Voorbereid op pad: teken	326
Voorbereid op pad: kleding	327
Voorbereid op pad: de getijden	328
Accommodatie kiezen	329
Waddengastronomie	332
Verantwoord toerisme	335
Het Waddenjaar	337
Activiteiten op het land en langs de kust	342
Informatiecentra, (natuur)musea en zeeaquaria	342
Op pad met de boswachter	345
Een eendenkooi bezoeken	345
Korexcursie	345
Vogelexcursie	346
De kwelder op tijdens het broedseizoen	346
De lichtende zee	346
Dark sky wandeling	347
Activiteiten op de Waddenzee en Noordzee	348
Zeehondentochten	348
Wadlopen en wadexcursies	349
Met de boot de Waddenzee op	351
(Zee)vogeltrips	353
De natuur in met kinderen	353
Verder lezen	356
Dankwoord	362
Fotoverantwoording	363
Gebiedenregister	366

16 HOOGTEPUNTEN VAN HET WADDENGEBIED

1 - Wadlopen of een wadexcursie

Steek bij eb te voet de zee over of ga mee op excursie om het leven in de Waddenzee te bekijken. Een unieke ervaring en de mooiste manier om het gebied te beleven (zie pag. 350).

2 - Vogels kijken bij een hoogwatervluchtplaats

Relax in het zonnetje op de dijk, verrekijker of telescoop bij de hand. Duizenden wadvogels komen steeds dichterbij terwijl ze de hoogwaterlijn volgen richting de kust (route 2, 8, 10, 13, 15, 18, 22, 26, 27 en Peazu-merlannen; pag. 315).

3 - Winterstruinctocht over de kwelder

Verre einder, lage avondzon of donkere wolken en dan je weg zoeken tussen de geulen en de prielen. In de schemer scheert er een velduil voorbij. Kleed je warm aan, ga in de winter de kwelder op en beleef de ultieme oernatuur (route 41, 21, 23 en de Hon; op pag. 255).

4 - Zeehonden kijken, vanaf land, ter zee of in de opvang

Stap op een boot en vaar naar een van de zandbanken waar de toppredator van de Waddenzee zich uitstekend laat bekijken (zie pag. 350).

5 - Ganzen in de winter

Zie duizenden en duizenden ganzen aan je voorbij trekken. De enorme aantallen die Noord-Nederland in de winter aandoen behoren tot Europa's meest indrukwekkende vogelspektakels (route 1, 10, 15, 22, 23 en 24).

6 - Orchideeën kijken in de duinvalleien

Laat je verrassen door de massa's wilde orchideeën (en vele andere bijzondere plantensoorten) in de duinvalleien en rond het Lauwersmeer (route 2, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 24 en 25).

7 - Zalig voorjaarsduin

Geniet van de uitbundigheid van het duin in het voorjaar, wanneer de meidoorns, vlieren en duinrozen bloeien en de blauwborsten en nachtegalen zingen bij de duinplassen (route 2, 5, 7, 10, 15, 16, 18 en 19).

8 - Het groene en het witte strand

Maak een eindeloze wandeling over de vrijwel lege stranden. Die van de Waddeneilanden behoren tot de breedste, stilste en schoonste van ons continent. Uniek zijn de groene stranden onderlangs de duinen (route 2, 7, 8, 11, 15, 16, 18 en 19).

9 - Monumentale dorpen – de eilander-cultuur

Snuif de eilandercultuur op, met alle juttersparafernalia, de fantastische eilandverhalen, de bruine kroegen, de bittertjes en de cranberries (o.a. route 1, 9, 10, 15 en 18).

10 - Terpen bezoeken

Het viel de Romeinen al op dat de Waddenbewoners zich beschermden tegen het hoge water door hun huizen op zelf opgeworpen heuvels te bouwen – de terpen of wierden. Bezoek een van de verstilde terpdorpen in het Friese of Groninger land, waar de tijd lijkt stil te staan (route 23 en 24).

11 - Eendenkooi bezoeken

Ga mee op excursie naar een eendenkooi. Net als de terpen zijn de eendenkooien een bijzonder en uniek cultuurgood van het Nederlandse Waddengebied (route 7, 10, 26 en pag. 347).

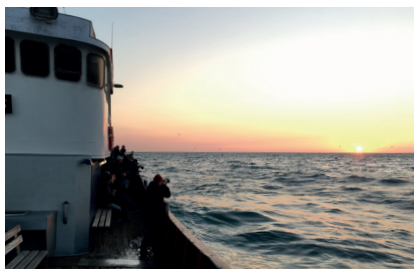

12 - De Afsluitdijk

Bezoek de Afsluitdijk, een van de waterwerkhoogstandjes van ons land, die zoveel gevolgen heeft gehad voor natuur en cultuur van zowel het Wadden- als IJsselmeergebied. In de winter is het een geweldige plek om vogels te kijken (zie pag. 314).

13 - Het akkerland en de opstrekpolders

Pak de fiets en bekijk de schier eindeloze graanpolders in Noord-oost-Groningen, met hun slaperdijken, statige herenboerderijen en rijke akkervogelwereld (route 26 en 28).

14 - Wadden- of Noordzeetocht

Laat jezelf droogval- len op het eindeloze wad of ga met een visser mee zeevogels kijken op de Noord- zee (zie pag. 353 en 355).

15 - Op deltahoogte

Maak een fietstocht langs de Waddendijk, zigzaggend om de schapen heen en uit- kijkend over de weidse zee en polder met hun weide- en wadvogels (route 1, 10, 15, 18, 22, 23, 26, 27 en 28).

16 - Blikkerend parelmoer – vlinders van de zomer

Geniet in juni en juli van de vlinderpracht van de eiland- duinen, waar heivlin- ders, groentjes, kom- mavlinders en maar liefst vier soor- ten parelmoervlin- ders strijden om de aandacht (route 2, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 17, 18 en 19).

DE WADDEN IN VOGELVLUCHT

Voor je ligt de natuurgids van het Waddengebied. Hij beslaat – uiteraard – alle Nederlandse Waddeneilanden, de Waddenzee en de kustzone van de vaste wal. Daarmee is deze gids incompleet. Hij houdt namelijk op bij de Duitse grens wat betekent dat hij maar een derde beschrijft van de 500 kilometer die het Waddengebied lang is (gemeten langs een lijn van Den Helder over de Waddeneilanden naar Esbjerg in Denemarken, waar het vasteland weer bereikt wordt). In het gehele gebied liggen 25 bewoonde eilanden, waarvan slechts 5 in Nederland. Daarnaast is er nog een flink aantal onbewoonde eilanden. Hoeveel is moeilijk te zeggen, want als ergens de grens tussen land en zee vaag is, dan is het wel in het Waddengebied.

De Waddenzee is het grootste aaneengesloten, min of meer intacte getijdenmoeras van zijn soort in de wereld. Een werelderfgoed dus, in 2009 als dusdanig erkend door UNESCO.

Veel te groot om in één praktisch boek te vatten. Daarom richt dit boek zich op het Nederlandse deel.

Ook dat is lastig te begrenzen. Alle Nederlandse Waddeneilanden horen erbij natuurlijk, met hun prachtige duingebieden, groene polders en ruige kwelders. De Waddenzee zelf, met zijn zand- en slikplaten en geulen en de weidse kwelders, is ook onderdeel van dit boek, evenals de moerassen en polders van de Waddenkust. De grens van het gebied in de provincie is wat diffuus. In Noord-Holland valt Den Helder en Huisduinen eronder, het Balgzand en het voormalige eiland Wieringen. De Afsluitdijk vormt de grens van het gebied dat deze gids bestrijkt en wat

Overzicht van het Waddengebied met ligging van de routes (pag. 167 en verder).

UNESCO WERELDERFGOED

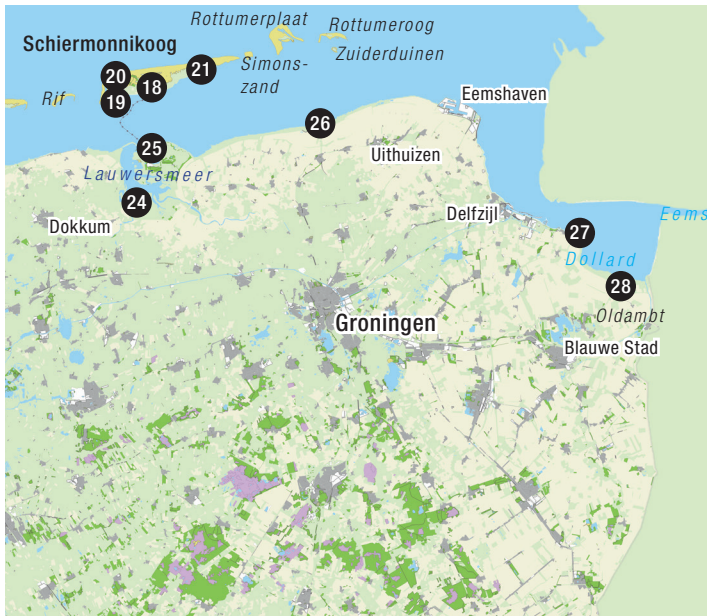
In 2009 is de Waddenzee van Nederland en Duitsland door UNESCO uitgeroepen tot werelderfgoed. In 2014 kwam daar het Deense gedeelte nog bij waardoor er nu met recht gesproken kan worden van één Waddenzee, één Werelderfgoed. Dit is een fantastische opsteker voor iedereen die de Waddenzee een warm hart toedraagt. Hoewel de erfgoedstatus geen formele bescherming met zich meebrengt, is de erkenning van het belang van het gebied goud waard. De Waddenzee staat hiermee in het rijtje van de Amerikaanse Grand Canyon, de Great Barrier Reef en de Amazone – een lijst van minder dan 200 natuurgebieden wereldwijd (de overige 800 UNESCO werelderfgoederen zijn cultureel erfgoed).

De Waddenzee heeft de erfgoedstatus gekregen omdat het 'onvervangbaar en uniek voor de wereld is. Zo bijzonder, dat het behouden moet blijven voor de toekomst', aldus de Werelderfgoedorganisatie. Die prijst het Waddengebied om drie redenen. Allereerst is dit het grootste aaneengesloten getijdegebied ter wereld en is het van onschatbare waarde voor trekvogels. Ten tweede is het gebied bijzonder vanwege de natuurlijke dynamiek van getijden, erosie en sedimentatie. Tenslotte is het uitzonderlijk dat het geologisch zo jong is en zich continue via natuurlijke processen vernieuwt.

Nederland, Duitsland en Denemarken hebben ervoor getekend deze kernwaarden, zoals geformuleerd door UNESCO, in stand te houden en zo dit erfgoed voor de wereld te behouden.

betreft de vastelandskust van Friesland en Groningen is gekozen voor de natuurgebieden en het cultuurland dat een directe (historische) link met de Waddenzee heeft. Dit zijn de stadjes en dijk- en terpdorpen van Friesland en Groningen, de buitendijks gelegen kwelders, maar ook het Lauwersmeer- en Dollardgebied. De noordelijke begrenzing is uiteraard de Noordzee, waarvan ik de ondiepe kustzone ook meeneem.

LANDSCHAP VAN HET WADDENGEBIED

De eilanden, hoewel in detail allemaal verschillend, hebben grotendeels dezelfde indeling van landschappen. Daar zorgt het strikte regime van zout en zoet water, nat en droog, zand en klei wel voor. Het Waddenlandschap laat zich dan ook lezen als een boek. In de volgende hoofdstukken beschrijf ik het Waddengebied als een chirurgische dwarsdoorsnede. Je zwemt door de kustzone van de

Noordzee en strand

duinen en duinvalleien

de polder

de kwelder

NOORDZEE, STRAND EN ZANDPLATEN

Waar: Langs de gehele noord-, west- en ooststrand van de eilanden.

Routes: 2, 6, 11, 14, 15, 16, 19

Pagina: 30

Landschap: Ondiepe kust met veel zand en een ruige branding. Brede stranden met poelen en embryonale duintjes.

Natuur: Arm aan soorten, maar hoge aantallen: vooral zeevogels, zeehonden en allerlei schelpdieren. Onder water een sterke stroom met voedselrijk water en veel vis.

DE DUINEN

Waar: Bij Den Helder en op alle eilanden in een brede strook langs de west- en noordkant. Een variant ook bij Lauwersoog.

Routes: 2, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, Huisduinen (pag. 312).

Pagina: 36

Landschap: Jonge duinen met helm en open zand, oude duinen met grasland, korstmos, heide en bos. Groot verschil tussen kalkrijke en kalkarme duinen.

Natuur: Rijk aan met name bloemen en vlinders. Geleidelijke overgang van kalkrijke natuur bij zee naar kalkarme natuur bij de binnenduinrand.

POLDERS OP DE EILANDEN

Waar: Op alle voor het publiek toegankelijke eilanden, behalve Vlieland.

Routes: 1, 4, 10, 15, 18.

Pagina: 49

Landschap: Besloten tuinen en lanen, uitgestrekte open polders, eendenkooien, windsingels, zoetwaterkreeken, plassen en moerassen.

Natuur: Belangrijke broedgebieden voor weidevogels en vele duizenden ganzen in de winter. De moerasgebieden en eendenkooien zijn ook rijk aan vogels, waaronder trekvogels en wadvogels tijdens hoogwater.

FLORA EN FAUNA

Niet alleen de bootreis, het landschap en typische eilanddorpjes, ook de waddenflora en -fauna geven je dat beroemde eilandgevoel. In het Waddengebied komen soorten voor die in de rest van Nederland zeldzaam of afwezig zijn. Soorten die je wel in het binnenland vindt, zien er hier vaak anders uit.

Dat is niet verwonderlijk. Sommige ecosystemen zijn namelijk typisch voor de Wadden. De duinen en duinvalleien vind je uiteraard langs de hele kust, maar de kalkarme variant is uniek voor het Waddengebied en het bovendeel van Noord-Holland (zie pag. 23). Veel duinsoorten kom je alleen hier tegen. Ook de wadplaten en de kwelders vind je alleen in het Waddengebied en op kleinere schaal in Zeeland.

Het klimaat draagt eveneens bij aan het waddenkarakter. De matigende invloed van de zee is voelbaar in het hele gebied. In de winter wordt het nooit echt zo koud als in het binnenland, want wind die over zee aan komt waaien wordt opgewarmd door het zeewater. In de zomer verkoelt de wind juist. Gek genoeg bevat dit klimaat zowel planten en dieren die te boek staan als warmteminnend (dus zuidelijke soorten) als noordelijke koudeliefhebbers. In het Waddengebied ontmoeten soorten elkaar die in het binnenland strikt gescheiden zijn omdat de noordelijkste grens voor de zuiderlingen veel zuidelijker ligt dan de zuidgrens voor de noorderlingen. In de plantengroei is dit het beste te zien. Mediterrane soorten als verbrem en gevlekt zonneroosje groeien op de eilanden net zozeer als de Scandinavische berendruif en kraaihei. Voor vogelliefhebbers is het voorkomen van dwergstern (zuidelijk) en noordse stern (noordelijk) een goed voorbeeld. Of kleine zilverreiger en eidereend.

Deze overlap lijkt tegenstrijdig, maar is best logisch. De zuidelijke soorten houden niet zozeer van warmte maar kunnen niet tegen de winterkou, terwijl de Scandinavische planten en dieren vooral zomerse hitte (en droogte) slecht verdragen, maar geen probleem hebben met een milde winter. Het sterk Atlantische, gematigde klimaat maakt dat ze hier beide kunnen voorkomen.

Tot slot is de isolatie van het eiland een belangrijke factor die het leven in het Waddengebied bepaalt. Die maakt het lastig voor landzoogdieren, vlinders, reptielen en amfibieën om de eilanden te bereiken. Veel soorten ontbreken dan ook, niet omdat hier geen geschikt leefgebied is, maar omdat de dieren domweg nooit de Waddenzee over zijn gezwommen.

De afwezigheid van deze dieren leidt tot de aanwezigheid van andere. Op de grond broedende vogels als lepelaars spinnen garen bij het gebrek aan roofdieren als vossen en bunzings, net als de veldmuizen die Ameland en Schiermonnikoog wel ooit bereikt hebben. Die zitten er dan ook veel, en dat verklaart deels weer de grote aantallen roofvogels. Zo vormt zich een unieke eilandnatuur.

Gebruikte afkortingen in dit hoofdstuk:

Fr = Friesland
Gr = Groningen
NH = Noord Holland
Tx = Texel
VI = Vlieland
Ts = Terschelling
Am = Ameland
Sch = Schiermonnikoog
Hs = Huisduinen
Lm = Lauwersmeer

Velduil

ZOOGDIEREN

Soms wordt een gebied eerder gekenmerkt door wat er niet is dan wat wel. Dat geldt zeker voor de zoogdierenwereld van de Wadden. Vanwege de geïsoleerde ligging ten opzichte van het vasteland ontbreken veel soorten, met name roofdieren. Behalve de grootste wilde predators van ons land natuurlijk. De zeehonden zijn het embleem van de Waddennatuur.

ZOOGDIEREN OP DE WADDENEILANDEN

De Waddeneilanden liggen al zo'n 900 jaar los van het vasteland. Daarvoor waren ze door een enorm gebied van zompige zout- en veenmoerassen gescheiden van de Drentse zandgronden. Dat zijn geen ideale omstandigheden voor landzoogdieren om zich te vestigen. Bovendien was er tot 100 jaar geleden geen bos op de eilanden en grote delen van de kust zijn nog steeds boomloos. Als gevolg daarvan ontbreekt het op de eilanden aan landroofdieren. Geen vos, geen das, geen boom- of steenmarters, geen bunzing of wezel. Alleen de hermelijn heeft zich op Texel gevestigd, waarschijnlijk toen dat nog vastzat via Wieringen aan het vasteland. Mede daarom zijn de eilanden zo in trek bij vogels om te broeden. Geen rover die de nesten komt plunderen.

Van oorsprong kwamen er op eilanden ook nauwelijks muizen, spitsmuizen of ratten voor. Nog steeds is de diversiteit ervan niet hoog, maar toch komen bosmuis en huismuis op alle eilanden voor. De rosse woelmuis heeft zich gevestigd op Texel en Terschelling, de aardmuis op Texel en Ameland en de veldmuis op Ameland en Schiermonnikoog. Speciale vermelding verdient de noordse woelmuis, die zich thuisvoelt in moerassige (veen)landschappen. Bovendien is het een van de hele weinige endemische diersoorten van Nederland: een diersoort (in dit geval een ondersoort) die nergens ter wereld voorkomt behalve in Nederland.

De belangrijkste populaties van de noordse woelmuis komen overigens voor in het laagveengebied van Holland, Utrecht, Zeeland en Friesland, maar ook op Texel zit een populatie.

Van de insectenetters is de huisspitsmuis te vinden op Texel, Ameland en Schier, de dwergspitsmuis op Terschelling en Ameland en de waterspitsmuis op Texel. De egel is op alle eilanden en aan de kust te vinden.

Al met al is dit maar een kort lijstje, maar van groot belang. Veel van deze vestigingen zijn recent en dan ook nog maar op een enkel eiland, waardoor het effect ervan op met name de vogelstand makkelijk te zien is. Een kwestie van de vogelstand voor en na vestiging

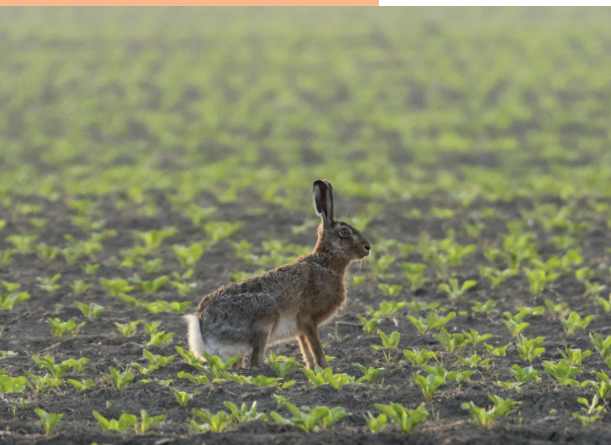
SPECTACULAIR

Maart-april: vechtende rammelaars (mannetjeshazen) op de velden.

Zomer: blaffende reeën in het Lauwersmeer-gebied.

Jaarrond: zeehonden kijken op de wadplaten en bij kalm weer kans op bruinvissen bij de zeegaten.

Haas

TYPISCHE STELTLOPERS VAN HET WAD

ZWARTE RUITER >

Lokaal vrij algemene doortrekker.
Fijne, rechte snavel en fijn gespikkeld (vgl. tureluur).
Alleen in voorjaar zwart.

Aantal: rond 5000.

Habitat: voorkeur voor brakke en zoete wateren.
Vastelandskust, vooral Dollard.

ROSSE GRUTTO >

Algemene doortrekker en overwinteraar.
Grote steltloper met lange poten, licht omhoog gebogen lange snavel en korte nek.

Aantal: max. 140.000-190.000.

Habitat: kwelderranden, zandige slikken, zandplaten.

< TURELUUR

Algemene broedvogel, algemene doortrekker en overwinteraar.

Middelgrote steltloper met fel oranje-rode poten en snavel.

Aantal: max. rond 55.000.

Habitat: kwelder en polder (om te broeden), slikken.

< GROENPOOTRUITER

Vrij algemene doortrekker, zeldzame overwinteraar.
Forse, witgrijze ruiters met omhooggebogen snavel.

Aantal: max. rond 15.000.

Habitat: slikken, ondiepe brakke en zoetwaterplassen.

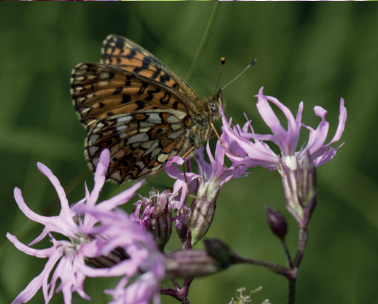
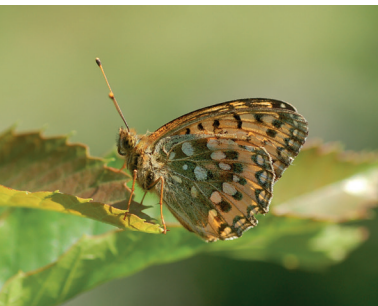
< KLUUT

Algemene broedvogel en doortrekker, zeer schaarse overwinteraar.

Zwartwit verenpatroon en omhooggebogen snavel.

Aantal: max. rond 30.000 op trek; ongeveer half zoveel broedt.

Habitat: kwelders, slikken en schelpenbanken, vooral Fries-Groningse vasteland en Texel.

Maar liefst vier soorten parelmoervlinders komen voor op de Waddeneilanden. Van boven naar beneden: grote parelmoervlinder, duinparelmoervlinder, kleine parelmoervlinder en zilveren maan.

INSECTEN

Niet alle insecten kunnen zich goed verspreiden en dan liggen de Waddeneilanden best ver van het vaste land. Toch komt op de Waddeneilanden een zeer gevarieerde en heel interessante insectenfauna voor, waardoor er voor de liefhebber veel te beleven is. De meeste mensen kennen de opvallende insectengroepen wel zoals de dagvlinders, sprinkhanen en libellen. Ze zijn overzichtelijk, hebben niet te veel soorten en zijn relatief eenvoudig waar te nemen. De obscuurdere soorten zijn wellicht onopvallend, maar soms spectaculair in hun aanpassingen aan het leven op de Wadden.

VLINDERS

De grote Waddeneilanden zijn echte hotspots voor vlindersaars. Hoewel er enkele soorten verdwenen zijn (o.a. grote ijsvogelvlinder), zijn er veel positieve trends. Zo heeft het groentje de eilanden weten te vinden en zit het landkaartje inmiddels op Ameland. De keizersmantel is de laatste jaren eveneens een nieuwkomer en lijkt zich te kunnen handhaven. Tijdens grote invasies van trekvlinders vestigen zich soms kortstondig nieuwe soorten. Denk aan de prachtige rouwmantel, de grote vos en in 2014 en 2015 zelfs de oostelijke vos.

De invloed van brakke en zoute milieus zijn niet ideaal voor dagvlinders en daarom is het best opmerkelijk dat op de wat meer zandplaat-achtige eilanden ook dagvlinders worden waargenomen. Zo zijn er op Griend negen soorten gevonden, terwijl de teller voor Rottumerplaat en Rottumeroog op respectievelijk 18 en 23 staat. Het zijn vaak zwervers zoals bruin zandoogje, maar sommige hebben ook kleine populaties, zoals het zwartsprietdikkopje en de heivlinder. Het totaal aantal soorten op de grote eilanden varieert van 31 op Schiermonnikoog tot 39 op Terschelling en dat is vergelijkbaar met een welbekend vlindergebied als de Veluwe. Echt niet slecht dus!

De meest opvallende soorten dagvlinders in de duinen zijn de prachtige parelmoervlinders. De kleine parelmoervlinder zit vaak op de grond. Hij heeft, in tegenstelling tot de andere soorten, zwarte stippen op de oranje vleugels en wordt daarom ook wel eens 'pantertje' genoemd. De grotere duinparelmoervlinder en de grote parelmoervlinder zitten vaker op bloemen of vliegen met flinke snelheid voorbij. Bijzonder is de forse populatie van de zilveren maan op Terschelling. Deze parelmoervlinder komt verder in Nederland, hetzij beperkt, op laagveen en in blauwgraslanden voor en heeft hier de enige populatie in de duinen.

De overgang van binnenduin naar de open duinen biedt een gevarieerd landschap voor vlinders. De dorpen en de hogere bossen waar ook eiken en andere loofbomen staan, zijn geschikt voor bont zandoogje, eikenpage, boomblauwtje en gehakkelde aurelia en op Terschelling ook het koevinkje. In de open, schralere graslanden komen juist de kleine vuurvlinder, icarusblauwtje, hooibeestje en zwartsprietdikkopje voor (en op Ameland soms ook geelsprietdikkopje). Verder richting de zee kom je in het leefgebied

ROUTES

In dit deel zijn 28 routes uitgeschreven waarop je alle landschappen, de flora, de fauna, de geologie en geschiedenis van het Waddengebied te zien krijgt. Op pagina 319 en verder vind je tips over boottochten, wadtochten en georganiseerde excursies.

De routes zijn zo samengesteld dat je een maximale diversiteit in landschap te zien krijgt en de beste kans maakt op vogels, zeehonden, vlinders, reptielen, flora enzovoort. Bij de punten op de routes staan soortenkaders die een indicatie geven van wat je hier zou kunnen zien, inclusief de periode waarin de soort te vinden is – bosanemoon (3-4) wil zeggen dat je in maart (3) en april (4) bosanemonen kunt zien bloeien. Als een soort weinig voorkomt, maar toch het vermelden waard is, staat erbij dat deze schaars (sch) danwel zeldzaam is (zz). Onder schaars wordt verstaan dat deze enkele keren per jaar gezien wordt, terwijl zeldzaam neerkomt op hooguit 1 of 2 keer per jaar.

Fiets- en wandelroutes wisselen elkaar af. Op de eilanden heb ik telkens een fietsroute beschreven waarop je een goede eerste indruk van het eiland als geheel krijgt. Op de daaropvolgende wandelroutes verken je het eiland op je gemak. Aan de waddenkust is het landschap zo weids dat wandelen al snel een beetje saai wordt. Hier dus vooral fietsroutes. Sommige daarvan lenen zich (met kleine aanpassingen) ook voor een autotocht. Op de kaarten zijn fietsroutes consequent in blauw aangegeven en wandelroutes in rood. Waar de auto een alternatief is, is deze met een blauwe stippellijn aangegeven. De dikke lijnen refereren aan de hoofdroute en de dunne aan eventuele extra lussen, afstekers of alternatieven.

Tot slot – veel routes in dit boek zijn behoorlijk lang. Daarom heb ik ook mogelijkheden tot inkorten van de tocht aangegeven. Zo kun je ze opknippen in meerdere korte tochten. In de bij dit boek horende route-app vind je deze kortere tochten terug.

Tijd om op pad te gaan!

TOELICHTING TEKSTKADERS

maandaanduidingen 1 - 12 = januari - december
geen aanduiding = hele jaar; sch = schaars;
z = zeldzaam

LEGENDA ROUTEKAARTEN

- Startpunt
- 1 Routepunt
- Excursie
- Wandelroute
- Fietsroute
- Autoroute
- Treinstation
- Landhuis / historische locatie
- Informatiepunt
- Parkeerplaats / Extra startpunt
- Restaurant
- Café / Theehuis / Lunchroom
- Hotel
- Camping
- Bungalowpark
- Landschap
- Geologie
- Ecologie
- Zoogdieren
- Vogels
- Reptielen / Amfibieën
- Libellen
- Vlinders
- Overige ongewervelden
- Zeedieren
- Planten
- Natte paden
- Fietsroute
- Wandelroute
- Auto alternatief

Aan het strand van Ameland

ROUTE 1: DE VOGELBOULEVARD

KETTING VAN VOGELRESERVATEN AAN DE WADDENKUST

fietsroute 40 km

WAT KUN JE VERWACHTEN?

- De beste vogelgebieden van Texel.
- Eldorado van sterns, kluten en plevieren.
- Belangrijke binnendijkse hoogwatervlucht plaatsen.
- Bijzondere orchideeën in mei.
- Geschiedenis van oude kwelderarmen en zeedorpen.

Langs de Texelse Waddenkust ligt een hele keten van vogelgebieden. Ze zijn verbonden via de Waddendijk die daarom ook wel de 'Vogelboulevard' wordt genoemd. De meeste van deze natuurgebieden hebben recent een metamorfose ondergaan en trekken inmiddels enorme aantallen vogels. Het zijn vooral binnendijkse brakwaterplassen, die door wadvogels worden gebruikt tijdens hoog water. In veel gebieden zijn schelpeneilandjes aangelegd, waar sterns, kluten en plevieren broeden.

Een tocht langs de Vogelboulevard is het hele jaar door aantrekkelijk, maar vooral tijdens het broedseizoen een waar spektakel. Dan kijk je uit op broedende kluten, sterns en plevieren, fiets je langs polders vol broedende weidevogels en zie je foeragerende lepelaars op de plassen. De vogels zijn vaak van dichtbij te zien. Als je wat geduld hebt, zie je alle gezinsperikelen en burenrudies van de kolonie zich voor je neus voltrekken. Deze route loopt langs de gehele Vogelboulevard, waarbij binnen- en buitendijkse gebieden elkaar afwisselen. De terugweg voert door de polder, waar het oude krekenspatroon van de kwelders nog deels zichtbaar is.

Startpunt: Oudeschild

1 Geniet voordat je op pad gaat even van de historische haven van Oudeschild. In de VOC-tijd was dit de rede van Texel, waar schepen die naar Afrika en Nederlands-Indië voeren een laatste keer aanlegden alvorens de zee op te gaan. Deze locatie is vanwege zijn ligging in de luwte, het relatief diepe water en de aanwezigheid van zoetwaterbronnen (zie route 3) de ideale aanmeerplaats. In de winter kan de haven interessant zijn voor zeevogels die hier even komen rusten. Zeekoet, alk of kuifaalscholver kun je hier soms aantreffen.

Verlaat het dorp in noordelijke richting, richting De Waal en sla rechtsaf als je Oudeschild uit bent, de Ottersaat in.

2 Je fietst door Dijkmanshuizen en Ottersaat, een open polderland met karakteristieke weidemolentjes die vroeger de rietvelden nathielden. De bodem is hier wat zilt, doordat Waddenzee water door de dijk sijpelt. Recent heeft Natuurmonumenten de waterstand verhoogd en het oude reliëf in het grasland hersteld. In het voorjaar hoor je overal

PUNTEN 2 - 8

⚡ rotgans (5-10), brandgans (10-5), grauwe gans, kolgans (10-4), kleine zwaan (10-2), bergeend, zomertaling (sch; 4-10), pijlstaart (9-4), slobeend, krakeend, smient (9-4), wintertaling (8-4), kuifeend, dodaars, lepel-laar (4-10), bruine kiekendief (3-10), blauwe kiekendief, slechtvalk (9-4), waterral (sch), kluut, kievit, goudplevier (7-5), bontbek-plevier, wulp, regenwulp (4-5; 7-8), rosse grutto, grutto (3-8), steenloper, kanoet, krombekstrandloper (z; 5; 7-10), Temmincks strandloper (sch, 5), bonte strandloper (7-5), kleine strandloper (sch; 5; 7-10), witgat (4-10), kemphaan (7-5), watersnip (8-11), oeverloper (5; 7-9), tureluur, visdief (4-8), oeverzwaluw (4-8), rietzanger (4-8), kleine karekiet (5-9), tapuit (4-5; 8-10), gele kwikstaart (4-5; 8-9)

de roep van de grutto, terwijl vanaf oktober tot ver in april de smienten, brand- en rotganzen zich massaal tegoed doen aan het gras.

Vlak voordat de weg een scherpe bocht naar rechts maakt, staat aan je linkerhand een vogelkijkhut, waar, afhankelijk van het seizoen, ganzen, eenden, steltlopers en lepelaars te zien zijn. Met name voor steltlopers kan Dijkmanshuizen

In het voorjaar broeden hier grote aantallen grutto's, tureluurs, Kieviten, veldleeuweriken en kluten. In de winter tref je hier groepen brand- en rotganzen, en met een beetje geluk ook een velduil, slechtvalk of andere roofvogels.

3 Een goed punt om te scannen voor roofvogels is het dak van de 'uitkijkbunker', een Duitse Tweede Wereldoorlogbunker die door de Luftwaffe gebruikt werd voor oefeningen. In 1943 is hier vlakbij een Messerschmitt gecrasht die zich zo diep de kwelderbodem inboorde dat piloot en vliegtuig nooit geborgen konden worden.

Verder weg van de dijk en langs de slootjes is de bodem duidelijk zilter. Hier tref je aardbeiklaver, lamsoor, schorrenzoutgras en alle andere zoutplanten van de kwelder.

Fietsers volgen het fietspad onderlangs de dijk. Ben je met de auto, volg dan de Noarderleech (de weg aan de polderkant van de dijk) totdat je links op de dijk een groot monument met zuilen ziet.

4 De Dijktempel, een kunstwerk van de Friese kunstenaar Ids Willemsma uit 1993, is opgericht ter ere van het op deltahoogte brengen van de Waddendijk. De verhoogde dijk beschermt heel Nederland en dat is precies wat het kunstwerk wil uitbeelden: een verhoging van de dijk, gedragen door twaalf zuilen die de Nederlandse provincies symboliseren.

Op de zomerpolders zie je goed de landwinningsstructuur en de zogeheten dobbes – ronde drinkplassen voor het vee die aangelegd zijn op de zoute kwelder. Het water in de sloten en slenken zelf is te zout om te drinken.

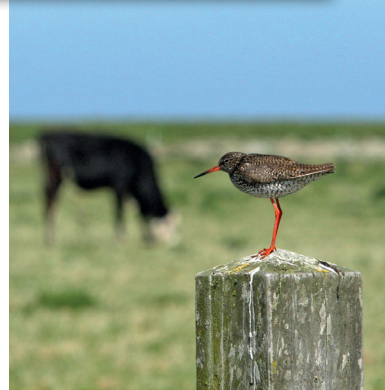
Vervolg de weg buitendijks (dit gedeelte is ook voor auto's toegankelijk). Na 1,3 km zie je aan je linkerhand een bord over het kweldergebied Noarderleech van it Fryske Gea.

5 Vanaf dit bord loopt een wandelpad haaks op de dijk richting de Waddenzee. Dit heen-en-weertje lijkt op de vorige wandelroute (punt 2-3). Hier zie je mooi hoe de zoete hoge kwelder geleidelijk overgaat in de zoute lage.

Ga verder over de weg langs de dijk en na 4,6 km sla je rechtsaf de dijk over richting fietsknooppunt 75. Sla aan de andere kant linksaf en neem vervolgens de eerste afslag rechts (opnieuw richting knooppunt 75). Eenmaal bij de N357 sla je rechtsaf en vervolgens links, richting Blije. Dan, in plaats van linksaf het dorp in te gaan, ga je rechtdoor richting Hogebeintum. Ga op de T-splitsing naar rechts. Je ziet Hogebeintum al liggen. Automobilisten parkeren onderaan het dorp bij het bezoekerscentrum.

PUNTEN 2 - 5

☛ rotgans (10-5), brandgans (10-5), bergeend, smient (9-4), wintertaling (8-4), pijlstaart (9-4), lepelaar (8-9), bruine kiekendief (3-9), slechtvalk (9-4), velduil (9-3), scholekster, Kievit, goudplevier (8-4), zilverplevier (5; 7-9), bontbekplevier, kluut (grote aantallen; 7-11), tureluur, rosse grutto (5; 7-9), wulp, bonte strandloper (10-5), kanoet (8;5), strandleeuwerik (sch; 10-3), veldleeuwerik, graspieper, gele kwikstaart (4-9), groenling (9-4), putter (8-4), frater (sch; 11-2), sneeuwgorst (sch; 10-3), rietgorst

Tureluur in de zomerpolders

Bot

Handige startpunten voor een dagje de zee op zijn het Goede Visserscollectief (www.goedevissers.nl) en het Wadvissersgilde (www.wadvissersgilde.nl).

Zeehondentochten per RIB (rapid inflatable boat; een snelle, luide, gemotoriseerde opblaasboot) zijn af te raden, net als zeehondentochten waarbij je wordt afgezet op de zandplaat waarop de zeehonden rusten of waarbij je er vlak langs vaart. Kies bij twijfel een andere aanbieder. Er zijn er genoeg.

Wadvogels en het waddenleven in het algemeen zijn gebaat bij rust. Net als de Waddenzee-bezoekers overigens. Een milde recreatiedruk is daarbij geen probleem, maar kies je activiteiten zorgvuldig. Wadlopen, wadvogels en zeehonden kijken, daarvoor zal je wel naar de Waddenzee moeten. Maar 'sporten op het wad', vrijgezellenfeestjes in de speedboot en 'zandplaat-yoga trekken' een onnodig zware wissel op Nederlands' belangrijkste natuurgebied.

Een tamelijk nieuwe en erg leuke wadexcursie is de 'culinaire expeditie', waarin je met een boot de oesterbanken afgaat en eet wat het wad te

WADDENTOCHTEN EN HUN AANBIEDERS

RONDVAARTEN, EILANDBEZOEK EN ZEILTOCHTEN

Aangename tochten door het Waddengebied. Sommige aanbieders hebben traditionele boten.

Eilandhopper is een 'zeilende dienstregeling' met reguliere overtochten per zeilboot (ook op trajecten die niet door veerboten worden aangedaan) en andere tochten (www.eilandhopper.nl).

Stichting Y8122 richt zich op het in standhouden van de gelijknamige stoomsleeperboot. Je kunt mee op zeetochten en tochten naar Texel (www.y8122.nl).

Waddentochten heeft twee boten met excursies vanuit Lauwersoog (www.waddentochten.nl; vertrekt van Lauwersoog).

Droogvaltochten

Tochten waarbij je bij eb op een zandplaat droogvalt, waardoor je je midden in de open leegte van het wad bevindt.

Eilandhopper (zie hierboven).

Historische zeilvaart Harlingen organiseert allerlei thematische zeiltochten (waaronder droogvallen en wadlopen; www.historischezeilvaart.nl).

VIS- EN ZEEBEESTEN KIJKEN; VISSERIJDEMONSTRATIE

Wad Anders biedt demonstratie-vistochten aan, leuk voor zowel kinderen als volwassenen (www.wad-anders.nl).

Wadvissersgilde biedt een breed spectrum aan visexcursies aan en vertrekt vanuit Den Oever (www.wadvissersgilde.nl).

Goede vissers: collectief van duurzame Noordzeevissers, binnen en buiten het Waddengebied, met verschillende afvaartpunten. (www.goedevissers.nl)

Jan Rotgans heeft een visserijbedrijf dat allerlei educatieve visserstochten aanbiedt vanuit Den Oever (www.janrotgans.com).

CULINAIRE 'WILDPLUKTOCHTEN' OP DE WADDENZEE

De Waddenvereniging en Landschap Noord-Holland organiseert wildpluktochten (www.wexcursies.nl).

LIJST VAN VERKRIJGBARE NATUURGIDSEN:

Nederlandstalig

België	Crossbill Guide Kempen en Maasland
Nederland	Crossbill Guide Veluwe
Nederland	Crossbill Guide Wadden

Engelstalig

Bulgarije	Crossbill Guide Eastern Rhodopes
Finland	Crossbill Guide to Finnish Lapland
Frankrijk	Crossbill Guide to Provence and Camargue (voorjaar 2019)
Frankrijk	Crossbill Guide to The Cévennes and Grands Causses
Frankrijk	Crossbill Guide to the Loire Valley – Loire, Brenne and Sologne
Griekenland	Crossbill Guide Eastern Rhodopes
Griekenland	Crossbill Guide to Lesbos
Hongarije	Crossbill Guide to Hortobágy and Tisza River floodplain
IJsland	Crossbill Guide to Iceland
Polen	Crossbill Guide to Northeast Poland
Portugal	Crossbill Guide to Southern Portugal
Portugal	Crossbill Guide to Madeira (voorjaar 2019)
Spanje	Crossbill Guide to Extremadura
Spanje	Crossbill Guide Canary Islands 1 – Lanzarote and Fuerteventura
Spanje	Crossbill Guide Canary Islands 2 – Tenerife and La Gomera
Spanje	Crossbill Guide to Western Andalucia
Spanje	Crossbill Guide to Eastern Andalucia
Spanje	Crossbill Guide to the Spanish Pyrenees

ROUTE-APP WADDEN

Download de gratis app 'Crossbill Routes Wadden' en ontdek de mooiste natuurroutes van de Wadden met je smartphone*

Met de **seizoensgebonden informatie** beleef je de natuur ieder jaargetijde anders.

Met **ingebouwde filteroptie** kies je zelf wat jij wilt weten en zien.

Met de **in de app opgenomen veldgids** leer je de soorten van de Wadden kennen.

Met behulp van heldere **waarnemingstips** ontdek je planten en dieren.

* Eenmaal gedownload functioneert de app zonder internetverbinding. Zoek 'Crossbill Routes Wadden' in Google Play Store of App Store.

In 2017 zijn de Wadden uitgeroepen tot 'mooiste natuurgebied van Nederland'.

Geen wonder. Nergens anders vind je zulke weidse en wilde landschappen. Dit is het grootste getijdegebied van zijn soort ter wereld. De rijkdom aan flora en fauna is immens en de geschiedenis van het gebied en haar bewoners is uniek.

Deze complete gids is het eerste boek waarin al die bijzonderheden van de Wadden samenkomen. Via 28 wandel- en fietsroutes en tal van excursies verken je 'de kroon van Nederland' – land én zee. Verder biedt deze gids je een overzicht van het landschap, de flora en fauna en tips om de meest bijzondere soorten te vinden. Kortom, dit is hét boek om de Wadden-natuur te ontdekken.

- De 28 mooiste wandel- en fietsroutes
- Tips om zeehonden, vogels, vlinders, flora, reptielen en amfibieën te vinden
- Natuur beleven met kinderen
- De beste plekken om te wadlopen, om wadvogels te spotten, eenzame zwerftochten te maken, de kwelder te zien bloeien en nog veel meer
- Uitgebreide informatie over landschap, geschiedenis, geologie, flora en fauna
- De hotspots in ieder jaargetijde

www.crossbillguides.org

9 789491 648151

